

6. Барт Р. Мифологии / Р.Барт; пер с фр.С.И.Зенкина. – М.: Академ. Проект, 2008. - 351с.
7. Барт Р. Рекламное сообщение // Система моды: статьи по семиотике культуры Р.Барт; пер с фр.С.И.Зенкина. М., 2003.- С.410-423.
8. Джеймисон Ф. Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму / Фредерік Джеймисон. – Пер з англ.. П.Дениска.- К.: Вид-во «Курс», 2008.- 504с.
9. Луман Н. Реальность массмедиа /Никлас Луман. / Пер. с нем. А.Ю.Антоновского – М.: Праксис, 2005.- 256с.
10. Луман Н.Час і система раціональності /Ніклас Луман. / Перекл. з нім. – К.: Центр учбової літератури, 2011. - 224с.
11. Склеір Л. Культурно-ідеологічні транснаціональні практики /Л.Склэйр // Назаров М.М. Массовая коммуникация и общество. Введение в теорию и исследования. - М.: «Аванти плюс», 2003. С.343-353.
12. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульріх Бек; пер. з нім. О.Юдіна. – К.: Ніка- Центр, 2011.- 408с.
13. Bauman Z. Consuming Life. / Z.Bauman. – Cambige: Polity press, 2007. - 160 p.
14. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман. - М.: Логос, 2002. – 390с.

Отримано 15.10.2014 р.

УДК 316.334.4

Кривошеєва О.О. °

Інститут соціології Національної академії наук України, аспірантка відділу соціальних структур

МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В СУСПІЛЬСВІ

В даній статті розглядається нагальна проблема сучасного суспільства - соціальна нерівність. Вона визначається тим, що одна соціальна група отримує в суспільстві особливі позиції, які дозволяють їй розподіляти на свою користь непропорційно велику частину суспільного багатства. Увага акцентується на механізмах підтримки соціальної нерівності, які в своїй сукупності забезпечують відтворення стратифікаційного розшарування суспільства.

Ключові слова: суспільство, соціальна нерівність, стратифікація, інституціональні механізми, механізми легітимації, механізми хабітуалізації

В данной статье рассматривается насущная проблема современного общества – социальное неравенство. Оно определяется тем, что одна социальная группа получает в обществе особые позиции, которые позволяют ей распределять на свою пользу непропорционально большую часть общественного богатства. Внимание акцентируется на механизмах поддержания социального неравенства, которые в своей совокупности обеспечивают воспроизводство стратификационного расслоения общества.

Ключевые слова: общество, социальное неравенство, стратификация, институциональные механизмы, механизмы легитимации, механизмы хабитуализации

This article discusses the essential problem of modern society - social inequality. It is determined by the fact that one social group holds a special position in society, which allow to divide disproportionately large part of the public wealth for its own benefit. Special attention is focused on the mechanisms of social inequality sustention that altogether provide a reproduction of social stratification.

Keywords: society, social inequality, stratification, institutional arrangements, legitimization mechanisms, habitualization mechanisms

Постановка проблеми. Питання соціальної нерівності й бідності становить одну з найактуальніших тематик у соціальних науках. Про нерівність між людьми розмірковувало багато філософів, починаючи з античності, зокрема Платон, Аристотель, Сенека, Аврелій, Діонісій, які розглядали онтологію і аксіологію суспільної нерівності. Проте ця проблема не завжди була предметом суспільного дискурсу. Нерівність людей є емпіричним фактом. Люди розрізняються за своїми смаками, за кольором волосся, за доходом, знанням, рівнем освіти, віком, фізичною силою, за професією, за тим, володіють вони нерухомістю, землею чи засобами виробництва, і за безліччю інших ознак. Але не всі ці відмінності соціально значущі. Про соціальну нерівність можна говорити тільки тоді, коли відмінності між людьми за якимись параметрами нерівності закріплено інституціонально і це стало базисними засадами диференціації людей.

Російський соціолог Л. Юнін підкреслює, що людство починає боротьбу з нерівністю на певному етапі свого розвитку. Він пише: " Як вважає антрополог К. Едер, для того, щоб мати можливість говорити про соціальну нерівність, необхідно здійснити дві пізнавальні операції. Перша полягає у тому, щоб здійснити вертикальну класифікацію соціального світу, а друга, в тому, щоб цей вертикальний класифікований світ, що складається з поділених на класи індивідумів оголосити відхиленням від ідеалу рівності [1, с. 263]. Тільки тоді нерівність буде усвідомлена, стане предметом наукового і суспільного дискурсу. Саме в суспільстві модерну були здійснені обидві пізнавальні операції [1, с.266-267]. З того часу, людство й веде боротьбу з нерівністю.

Зазначимо, що соціальна рівність - це ідеал протягом століть, який відображає одвічну тягу людей до справедливості та надихає на масові громадські рухи й формування гуманістичних течій суспільної думки. Історично практика показує, що повна рівність не досяжна. І не тільки через відмінності здібностей і задатків, закладених в людях самою природою, а й в наслідок неоднаковості соціального статусу, якості та продуктивності їхньої праці. Тобто нерівність між людьми невід'ємна і лише змінює свої форми і глибину [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній і вітчизняній літературі накопичений багатий теоретичний матеріал з проблем соціальної нерівності, бідності та багатства. Цій темі присвячені праці таких класиків соціології, як К. Маркс, Ф. Енгельс, М. Вебер, Е. Дюркгейм, П. Сорокін. На сучасному етапі наукове визнання придбали теорії Е. Гідденса, Р. Дарендорфа, О. Льюїса, Р. Мертона, П. Бурдьє, П. Штомпки.

Актуальність проблеми соціальної нерівності стає поштовхом наукових досліджень і в Україні. Соціологи вивчають стан нерівності (О. Іващенко, О. Балакірєва), визначають роль інститутів у відтворенні нерівності (С. Оксамитна, С. Макеєв), встановлюють особливості її сприйняття (Л. Лебідь), розробляють методики багатовимірного аналізу соціальної нерівності (Н. Коваленко), розглядають диференціацію населення за рівнями доходу та чинники бідності (Е. Лібанова, О. Пищуліна). Фокус дослідників переважно спрямований на опис існуючої стратифікації та на пошук чинників, що впливають на неї. У рамках цієї статті ми ж маємо **на меті** розглянути й узагальнити основні механізми підтримання та збереження соціальної нерівності в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Соціальна нерівність сприймається і переживається багатьма людьми як прояв несправедливості. В соціально-філософській думці є різні бачення причин соціальної нерівності.

Функціоналізм: коли в суспільстві будь-який вид діяльності або професія цінуються більше, залежно від значущості цих професій будується ієрархія в суспільстві. Здібності у людей різні, найбільш талановиті займаються найбільш престижними професіями, талановиті повинні займати верхівку соціальної піраміди. *За Марксом*, соціальна нерівність заснована на економічному ґрунті. Ті, хто володіють власністю, зокрема на засоби виробництва, пригнічують тих, хто нею не володіє. *За Вебером*, в основі соціальної нерівності лежать багатство, влада, престиж. Згідно з П. Сорокіним, засадами соціальної нерівності є власність, влада, професія.

Як бачимо, соціальна нерівність має безліч своїх проявів та у загальному вигляді означає, що люди живуть в умовах, за яких вони мають нерівний доступ до обмежених ресурсів матеріального і духовного споживання. Тобто, нерівність – це соціальна характеристика певного суспільного стану індивідів, окремих верств населення, яка відображає їх громадянський статус, політичні й юридичні права, ставлення до засобів виробництва та його результатів [3, с. 14].

Будь-яке суспільство структуроване за національними, соціально-класовими, демографічними, географічними та іншими ознаками. Подібне структурування неминує породжує соціальну нерівність. Соціальну структуру визначають соціальні відмінності між людьми, тобто відмінності, породжені соціальними чинниками: поділом праці, укладом життя, соціальними ролями, які виконують окремі індивіди або соціальні групи.

Існування соціальної нерівності можна прийняти за аксіому. Нерівність - універсальна цінність людства, що відноситься до фундаментальних підстав суспільного життя. Проте в повсякденній свідомості цей факт парадоксальний - людська природа не може примиритися з цим фактом. Нерівність впливає на спосіб життя, на тривалість нашого життя, на наше сімейне життя, на наше дозвілля тощо.

Отже, соціальна нерівність - форма диференціації, за якої окремі індивіди, соціальні групи, верстви, класи знаходяться на різних щаблях вертикальної соціальної ієрархії і володіють нерівними життєвими шансами і можливостями задоволення потреб. Соціальна нерівність є підставою стратифікації суспільства та сприймається як основна його властивість. Стратифікацію можна визначити як постійне ранжування соціальних статусів і ролей у соціальній системі [4, с. 471]. При цьому статус трактується як колективно надане якомусь матеріальному об'єкту значення, яке ніяк не співвідноситься з його фізико-хімічними властивостями: так листки паперу з відповідними знаками одного разу стають грошима [5 с. 12].

Нерівність багатоліка і проявляється в різних ланках єдиного соціального організму: в родині, в установі, на підприємстві, в малих і великих соціальних групах. Вона є необхідною умовою організації соціального життя. Будь-який соціальний інститут, організація прагнуть до збереження нерівності, вбачаючи в ньому впорядковувачий початок, без якого неможливі відтворення соціальних зв'язків та інтеграція нового. Ця ж властивість притаманна і суспільству в цілому. Тобто, головним джерелом соціальної нерівності стає розвиток цивілізації.

Український соціолог О. Куценко підкреслює різноплановий характер нерівності. Він пов'язаний з наявністю безлічі її проявів. О. Куценко виділяє чотири основні типи нерівностей:

Індивідуальні:

- а) природні відмінності індивідуальних особливостей, характерів, інтересів,
- б) природні розходження рівня здібностей, талантів, сили;

Соціальні:

- в) соціальні відмінності приблизно рівних за рангом соціальних позицій,
- г) стратифікаційні відмінності, які визначають соціальну силу акторів, їх життєві плани і можливості просування по соціальній ієрархії [6, с.40]

Нерівність, яка виникає на ґрунті індивідуальних особливостей людини є, закономірною та природною. Інша справа – соціальна нерівність. В історії людства неодноразово піднімалося питання про її викорінення. Але саме по собі існування нерівності не є патологією [7, с. 332]. Ще на початку ХХ століття П. Сорокін зазначав, що суспільне розшарування і пов'язана з ним економічна, політична і професійна нерівність людей є нормальним станом суспільства. Не існувало і не існує жодної усталеної соціальної групи, члени якої були би рівними, бо соціум без розшарування – це міф [8, с. 337]. Проблема полягає у тому, щоб визначити межі між справедливим та несправедливим, прийнятним та неприйнятним рівнем нерівності. Тому головним стає проблема виявлення механізмів відтворення та підтримання соціальної нерівності.

Люди гостро відчують нерівність та мають сформовану думку про соціальну ієрархію в суспільстві, яка часто вказує їм на певне місце в ієрархічній структурі. Ідентифікація себе з певним соціальним прошарком не означає, що індивід задоволений своєю позицією в стратифікаційній структурі суспільства, більш того, у нього може виникати гостре відчуття несправедливості. Так, соціальні суб'єкти демонстративно підкреслюють свій добробут – купують одяг дорогих брендів, автомобілі, відтворюють престижні дозвілєві практики. Система цінностей і норм суспільства сприяє поширенню консьюмеризму. Індивіди схильні порівнювати свій рівень життя з більш заможними та забезпеченими. Це стає причиною невдоволення своїм становищем у суспільстві та, як результат, джерелом конфліктів. Однак більшість людей все ж таки мириться з соціальною нерівністю, сприймають її як неминучість, нормальний, природний стан суспільства. Тобто, можна говорити про те, що нерівність визначається тим, що одна соціальна група отримує (набуває) особливі позиції, які дозволяють розподіляти на свою користь непропорційно більшу частину суспільного багатства [9].

Таким чином, у суспільстві складаються особливі механізми, котрі захищають і відтворюють соціальну ієрархію та змушують людей приймати її логіку і принципи. Це інституційні механізми, механізми легітимізації нерівності і механізми хабітуалізації сформованих моделей нерівності в суспільстві.

Інституціональні механізми - це сукупність інститутів, які закріплюють статусну, економічну та політичну нерівність. Тобто в сучасному суспільстві існує певна система інститутів, які підтримують стратифікаційну структуру. На думку Д. Асемоглу: "інститут - це правила гри в суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмеження, що визначають взаємовідносини між людьми [10, с. 6]. Інститут, як правило, представляє собою складне, тобто

диференційоване і стратифіковане утворення, яке характеризується тією чи іншою мірою інтегрованості.

Зокрема, інститути політичної влади встановлюють принципи політичної ієрархії, визначають, хто і за яких умов може бути володарем вищих статусних позицій в системі державної влади. Інститути власності та інститут успадкування роблять нерівним шанси багатого спадкоємця і людини, що народилася в бідній родині, тобто визначають їх споконвічну приналежність до різних страт [11]. Інститути структурують соціальний простір, роблять контури стратифікації чіткими, нормативно обґрунтованими, визначають умови, за яких індивід може претендувати на ту чи іншу статусну позицію, пригнічують ті види соціальних дій і взаємодій, які можуть порушити сформований каркас інституціональних ієрархічних відносин.

До названих політичних інститутів і інститутів власності та успадкування можна додати інститут освіти, що уможливорює заняття престижними видами діяльності лише тими, хто володіє можливостями отримати відповідний диплом, інституалізацію управлінської діяльності в організаціях і т.д.

Зі зміною принципів вертикального розшарування модифікуються і соціальні інститути, які їх забезпечують. Замість інститутів, що закріплюють аскриптивний принцип ієрархії, виникають інститути, що орієнтують індивідів на досягнення. Однак соціальні інститути завжди залишаються стражами соціальної ієрархії, що забезпечують або недоторканність кордонів між вищими і нижчими її ешелонами, або перевтілюються у своєрідний селективний механізм, що формує верхні пласти суспільства.

Механізми легітимації нерівності - це стійкий і неперервний процес засвоєння індивідами ціннісних суджень, уявлень про необхідність і доцільність стратифікаційної структури, що склалася в суспільстві. Легітимація нерівності забезпечується шляхом інтеріоризації ціннісних уявлень, суджень, вірувань в процесі соціалізації. У середньовіччі в основі цього процесу лежало формування віри в непорушність традицій, їх божественної зумовленості. У сучасному суспільстві також існують певні ідеологічні постулати, які доповнюються зростаючою раціональністю мислення, визнанням важливості існування специфічних регуляторів соціального життя, що перешкоджають хаосу і анархії. Важливою рисою сучасного суспільства є і те, що воно, підтримуючи в масовій свідомості уявлення про необхідність і доцільність соціальної ієрархії, дає шанс кожному випробувати свої сили у важких підйомах на вищий щабель стратифікаційних сходів. Тим самим створюються умови для направлення енергії, яка генерує невдоволення своїм становищем в ієрархічній структурі, не на руйнацію самої структури й інститутів, а на досягнення особистого успіху. У масовій свідомості створюється стійке уявлення про персональну відповідальність за свою долю, своє місце в піраміді влади, престижу і привілеїв.

Механізми легітимації - це не лише засвоєння певних ціннісних суджень про соціальної ієрархії в суспільстві, але, що головне, - засвоєння ціннісних уявлень, моделей поведінки, властивих субкультури кожного соціального прошарку.

Відмінності в культурі страт є однією з найважливіших характеристик соціальної стратифікації. В процесі життєдіяльності люди створюють на кожному поверсі соціальної ієрархії особливий світ, що допомагає їм жити, спілкуватися

між собою, задовольняти свої потреби. Звикаючи до цього світу, вони намагаються зберегти його і з недовірою ставляться до інших уявлень і поглядів.

У. Л. Уорнер виявив, що відтворення субкультури того чи іншого прошарку суспільства забезпечується головним чином завдяки сім'ї, колам спілкування і деяким відносно закритим асоціаціям. У сім'ї прищеплюються певні навички поведінки у відповідному соціокультурному середовищі, закладаються ціннісні орієнтації. Кола спілкування становлять тісні групи, організовані насамперед за принципом належності до одного соціального прошарку, які визначають поведінку індивідів, що входять до них, закріплюючи відповідні моделі поведінки. Вхідження в деякі кола спілкування може гарантувати людині підвищення своєї статусної позиції. На думку американського соціолога Е. Девіса, «кола спілкування цементують індивідів свого класу і забезпечують можливість мобільним особам просування вгору за соціальною шкалою завдяки тому, що ті, хто знаходиться «вище», визнають їх своїми» [12, с. 145]. Належність до певних асоціацій (наприклад, престижних клубів) стає своєрідною гарантією підвищення своєї статусної позиції. Нижчі верстви також можуть створювати асоціації - наприклад, професійні, які сприяють підтримці у них певного стилю поведінки.

О. Льюїс, який вивчав проблеми бідності в Мексиці і на Кубі, чітко виділив основні риси субкультури найбільш знедолених людей: для того, щоб компенсувати нещастя і злидні, бідняки формують специфічну систему цінностей, прагнучи взяти від життя якомога більше і не замислюючись про наслідки своїх вчинків; як правило, у них немає життєвих планів, впевненості в собі, вони більш агресивні, конфліктні, схильні звинувачувати в своїх бідах інших людей або зовнішні обставини [13 с. 136-137]. Відмінності між соціальними верствами проявляються навіть в манері мови. В одному з експериментів, проведеному американськими ученими, респондентам, які мають різні статуси, запропонували протягом 40 секунд читати одну і ту ж байку. Потім ці короткі записи оцінювали групи з 15-30 студентів коледжів з різних регіонів, яким було запропоновано визначити соціальний статус мовця. В 80% випадків їхні оцінки реального соціального класу респондента виявилися точними. Коли респондентів попросили надати своєму голосу схожість з голосом багатих людей, точність оцінок залишилася як і раніше високою - 65%. Всі респонденти дотримувалися правил вимови, проте довжина і структура пропозицій, швидкість читання змінювалися залежно від класу. В іншому експерименті, коли респондентів просили рахувати вголос від 1 до 20, оцінки студентів також були вірними в 65% випадків [14, с. 500-501].

Культурні відмінності породжують не тільки різні стилі життя, а й нерозуміння, недовіру: політиків звинувачують в амбітності, багатих - в жадібності, керуючих - в некомпетентності, народ - в нетерпимості, низькій культурі, нерозумінні завдань і цілей суспільного розвитку.

Механізми хабітуалізації - це безліч соціально-психологічних процесів, які розкривають особливості пристосування особистості до існуючої в суспільстві стратифікаційної структури. Зазвичай людина мириться з існуючою в суспільстві ієрархією в силу засвоєної в ході соціалізації необхідності слідувати встановленим нормам, принципам і законам. Виростаючи в певному соціальному середовищі, сприймаючи її культуру, спосіб життя, вона, як правило, звикає до певного рівня споживання, порівнює життєві цілі зі своїми можливостями,

керується засвоєними правилами і нормами. Виникаюче бажання піднятися вище нівелюється фінансовими труднощами, труднощами адаптації до нового оточення, незнанням його моралі й звичаїв. Тому людина скоріше буде прагнути реалізувати свої життєві плани на звичному, а не на більш високому рівні. Звичне, ясне, доступне, котре втілюється в її світорозумінні, культурі, роблять її заручником свого прошарку.

Висновки. Соціальна нерівність - невід'ємний елемент будь-якого суспільства. Вона відтворюється в досить стійких формах, як відображення політичної, економічної і культурно-нормативної структури суспільства. Ключовою основою соціальної нерівності є процес стратифікації. Можна констатувати, що стратифікація становить типовий, соціальний розподіл суспільства, котрому властива ієрархія та підтримка з боку численних соціальних інститутів. Стратифікація це явище відтворюване і мінливе, в результаті якого формуються ресурсномісткі групи, під впливом яких і встановлюється порядок соціальної нерівності.

Такий вплив можливий завдяки механізмам підтримання соціальної нерівності, а саме: інституціоналізації, легітимації та хабітуалізації. В сукупності механізми підтримання нерівності – забезпечують відтворення соціокультурного розшарування суспільства, надають стратифікаційній системі необхідну міцність, яка виключає прояв масового невдоволення, непокори, прагнення вийти з-під контролюючого впливу і досить жорсткого розподілу за щаблями соціальної ієрархії.

Список використаних джерел

1. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие / Л. Г. Ионин. - М.: Логос, 2000. – 432 с.
2. Смирнова Н. В. Социальное неравенство в современном российском обществе: состояние и динамика изменений: дис. ... канд. социолог. наук 22.00.04 / Нина Валерьевна Смирнова. – Красн., 2010. – 157 с.
3. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с.
4. Аберкромби Н. Социологический словарь / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. Тернер. – М.: ЗАО «Изд-во Экономика», 2004. – 620 с.
5. Серл Дж. Что такое институт? / Дж. Серл // Вопросы экономики. – 2007. - №8. – С. 5-27.
6. Куценко О. Д. Суспільство нерівних. Класовий аналіз нерівностей в сучасному суспільстві: спроби західної соціології / О. Д. Куценко. – Харків: Вид. центр Харк. ун-ту, 2000. – 316 с.
7. Лебідь Л. І. Особливості аналізу механізмів відтворення соціальної нерівності в сучасному українському суспільстві / Л. І. Лебідь // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки. - 2013. – № 2(18) – С. 330-339.
8. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. / П. А. Сорокин [пер. с англ. под. ред. А. Ю. Соломонова]. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
9. Иноземцев В. Л. Глобализация и неравенство: что – причина, что – следствие? [Электронный ресурс] / В. Л. Иноземцев // Россия в глобальной политике. – 2003. - №1. – С. 158-175. – Режим доступа: http://globalaffairs.ru/number/n_448
10. Асемоглу Д. Институты как фундаментальная причина долгострочного экономического роста / Д. Асемоглу, С. Джонсон, Д. Робинсон // Экономический вестник. – 2006. – №1. – С. 4-43.
11. Общая социология: учебное пособие [под общ. ред. А. Г. Эфендиева]. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 654 с.
12. Дэвис К. Концептуальный анализ стратификации / К. Дэвис // Социальная стратификация. – 1992. - № 1 – С. 139-159.
13. Кравченко А. И. Основы социологии / А. И. Кравченко. – М., 1998. – 384 с.
14. Блэжуэлл Р. Поведение потребителей / Р. Блэжуэлл, Дж. Энджелл, П. Миниард. – СПб.: Питер, 2007. – 943 с.

Отримано 22.09.2014 р.